

چالش‌های نظام آماری مساجد
و راهکارهای برون‌رفت از آن
پیشنهادی برای برنامه ششم توسعه

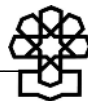
معاونت پژوهش‌های اجتماعی - فرهنگی
دفتر: مطالعات فرهنگی

کد موضوعی: ۲۷۰
شماره مسلسل: ۱۳۹۳۴
مهرماه ۱۳۹۳

به نام خدا

فهرست مطالب

چکیده.....	۱
مقدمه.....	۱
۱. ثبت مسجد و ماهیت آن.....	۴
۲. چالش‌های تعیین سرانه در حوزه مساجد.....	۹
۳. راهکارهای تحقق نظام آماری مطلوب در حوزه مساجد.....	۱۲
۴. ملاحظات دیگری در تحلیل سرشماری‌های آماری مساجد کشور.....	۱۵
نتیجه‌گیری.....	۱۷
منابع و مآخذ.....	۱۹

چالش‌های نظام آماری مساجد و راهکارهای برون‌رفت از آن پیشنهادی برای برنامه ششم توسعه

چکیده

یکی از مشکلات اساسی سیاست توسعه مساجد در ایران، فقدان نظام آماری متقن و کارآمد در این زمینه است. مسئله «ثبت» و «تعیین سرانه» دو جزء مهم و اساسی این نظام است، اما در این دو حوزه چالش‌های متعددی وجود دارد از جمله ابهام و تردید در وضعیت حقوقی مساجد، عدم تعیین مرجع ثبتی، پیچیدگی‌های مربوط به تعیین سرانه و... از این رو ساماندهی نظام آماری مساجد نیازمند تمهیدات جدی در حوزه «ثبت» مساجد و طراحی فرمول‌های مربوط به تعیین سرانه از طریق مطالعات شهری، جغرافیایی و جامعه‌شناختی است.

مقدمه

سالیان متمادی است اطلاعات آماری مختلفی توسط دستگاه‌های اجرایی کشور در خصوص تعداد و پراکندگی جغرافیایی مساجد کشور تولید می‌شود که صرف‌نظر از غیرهدفمند بودن، موردی و نامنظم بودن آن، به سبب عدم تبیین تعاریف و مفاهیم علمی، از اتقان لازم برخوردار نیستند. از سوی دیگر به دلیل تعدد و چندگانگی آمارهای

ارائه شده توسط نهادها و سازمان‌های مختلف و بعضاً ناسازگاری و تعارض میان آنان، امکان استفاده از آمارهای معتبر و بهنگام میسر نمی‌شود.^۱

از سوی دیگر عدم تبیین دقیق مفاهیمی چون مسجد، نمازخانه، حسینیه، مصلی، قدمگاه، رقبه، شبستان و... سبب می‌شود تا اغلب تولیدکنندگان آمار مساجد در کشور بر اساس تشخیص خود و بدون پشتوانه علمی و فنی مبادرت به سرشماری از مساجد منطقه، شهر، استان و یا کشور نمایند و بعضاً در این خصوص و در تشخیص مصادیق آن دچار تردید یا اشتباه شوند. همچنین دستگاه‌های تصمیم‌گیرنده در حوزه مساجد اغلب به‌صورت موردی و گاهاً با هدف تبلیغاتی برای برجسته نمودن فعالیت‌های فرهنگی خود، مبادرت به انتشار آمار می‌کنند که علاوه بر انجام فعالیت‌های موازی و اتلاف وقت و هزینه گزاف، آمارهای تولید شده نیز به‌دلیل فقدان دقت، صحت یا دانش لازم، از کارایی لازم برای بهره‌برداری در زمینه تصمیم‌گیری و سیاستگذاری‌ها برخوردار نیستند.

این وضعیت متشتت و غیرقابل اتکا در آمارهای تولید شده در حوزه مساجد و نمازخانه‌ها، در حالی است که آمار یکی از مهمترین ابزارها در سیاستگذاری توسعه‌ای است. آمار چه در توصیف وضعیتی که سیاستگذاری توسعه‌ای قصد تغییر آن را دارد و چه در تعیین اهداف آن، نقش اساسی در این نوع سیاستگذاری دارد.

محور و کانون تحلیل آماری مسئله «ثبت» است. آمار، برای تحلیل وضعیت موجود از ثبت دقیق داده‌ها آغاز می‌کند. بنابراین اگر در ثبت داده‌ها چالش‌هایی وجود داشته

۱. پس از جستجوهای فراوان برای تکمیل این گزارش مشخص شد هیچ منبع رسمی منتشر شده‌ای آمار دقیقی از تعداد کل مساجد کشور ندارد. این درحالی است که اخبار منتشر شده از سخنرانی‌های مسئولین حاکی از عددی مابین ۶۹ تا ۷۰ هزار مسجد در کل کشور است.

باشد، عملاً نظام آماری دچار مشکل شده و نهایتاً سیاستگذاری توسعه‌ای به مخاطره می‌افتد.

اما در وجهی دیگر نظام آماری بر مبنای تعریف و تعیین «شاخص» عمل می‌کند. در اینجا شاخص عددی است که نسبت یک کمیت معین را به کمیت مبنا - که عمدتاً جمع‌آوری شده را معنادار و قابل تفسیر می‌سازند. شکل خاصی از شاخص، سرانه است که اشاره به وضعیت یک متغیر یا شاخص نسبت به هر فرد در یک مکان خاص در یک دوره زمانی معین (عموماً سال) دارد. طبیعی است که تعیین سرانه هم در توصیف وضعیت موجود، هم در تعیین وضعیت مطلوب و هم در ارزیابی‌ها کاربرد دارد. بنابراین چنانچه در یک حوزه خاص، تعیین سرانه با مشکلاتی مواجه باشد، این مشکلات هم شناخت وضعیت موجود را خدشه‌دار می‌کند و هم تعیین اهداف و به تبع اتخاذ راهبردها را دچار چالش می‌کنند.

سیاست توسعه مساجد یکی از سیاست‌های توسعه فرهنگ دینی پس از انقلاب اسلامی تاکنون بوده است. در برنامه‌های مختلف توسعه سوم تا پنجم ردپای این سیاست به وضوح دیده می‌شود. با توجه به مقدماتی که پیش از این ذکر شد، بدیهی است که چه در سطح هدفگذاری و چه در سطح ارزیابی، سیاست توسعه مساجد نیازمند شکلی از نظام آماری متقن و قابل اتکاست. در این گزارش به منظور ارزیابی و تحلیل نظام آماری مساجد، این نظام را بر مبنای دو اصل مهم ثبت و تعیین سرانه مورد تحلیل قرار می‌دهیم، اشکالات احتمالی موجود را بررسی می‌نماییم و نهایتاً اقدامات لازم برای

رفع این اشکالات به منظور دستیابی به یک نظام آماری کارآمد در این حوزه را مورد تأکید قرار خواهیم داد.

۱. ثبت مسجد و ماهیت آن

از آنجایی که مسجد از بعد ساختاری، جزء تشکیلات کشوری و بلدی محسوب نمی‌شود، مطابق ماده (۵۸۴) و مفهوم مخالف ماده (۵۸۷) قانون تجارت مستلزم ثبت است که تقاضای ثبت مساجد و اماکن متبرکه توسط متولی یا اداره اوقاف بدون اخذ حق‌الثبت و مخارج مقدماتی به عمل می‌آید.^۱ بنا به مراتب فوق، ثبت مسجد الزامی بوده و مستلزم طی تشریفات خاصی است. اهمیت این موضوع تا به آن حد بوده که قانونگذار عدم اقدام متولی موقوفه را نیز پیش‌بینی کرده و اداره اوقاف منطقه مربوطه را مکلف به ثبت مساجد و اماکن متبرکه نموده است. با وجود این، در عمل موارد متعددی مشاهده می‌شود که بدون اطلاع مراجع ذیصلاح، احداث و تأسیس مسجد صورت پذیرفته و تشریفات مربوط به ثبت آن مرعی نشده است.

۱-۱. مشکلات و چالش‌های پیش روی ثبت آماری مساجد

مهمترین عوامل عدم ثبت مساجد در مراجع قانونی را می‌توان در محورهای ذیل خلاصه کرد:

۱. ماده (۳۰) قانون ثبت اسناد و املاک.

۱-۱. ابهام و تردید در وضعیت حقوقی مساجد

از جمله دلایل عمده عدم ثبت مساجد، ابهام در چیستی و ماهیت مسجد در نظام حقوقی کشور و عدم تشخیص عمومی یا خصوصی بودن آن است. چرا که در عصر حاضر که مرز قلمرو حقوق عمومی و حقوق خصوصی از یکدیگر به سختی قابل تفکیک است. دیگر نمی‌توان با قاطعیت از حقوق «عمومی» یا «خصوصی» بودن اشخاص حقوقی سخن گفت؛ این مهم در خصوص مسجد با تأکید بیشتری مطمح نظر است. به سبب چنین ابهامی قالب ثبت مسجد نیز مشخص نمی‌باشد، زیرا ثبت مسجد در قالب مؤسسات غیرتجاری و غیرانتفاعی تشریفات خاص خود را داشته و ثبت مسجد در قالب سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد (سمن)^۱ نیز سازوکارهای خاص خود را می‌طلبد. اینها همه در حالیست که قرار دادن مسجد در فرمت‌های «سازمان» و «مؤسسه» ولو به نحو غیرانتفاعی و غیرتجاری با موانعی روبروست.

با وجود ویژگی‌های منحصر به فرد این نهاد مقدس که به هیچ یک از دستگاه‌های اجرایی شباهت ندارد، به نظر می‌رسد مسجد را باید در زمره اشخاص حقوقی نیمه‌عمومی - نیمه‌خصوصی تلقی کرد. گرچه بررسی دقیق شخصیت حقوقی مسجد و ماهیت آن بسیار مهم و ضروری است، اما از حوصله و ظرفیت این گزارش خارج است.^۲ با این حال همان‌طور که گفته شد عدم تبیین دقیق شخصیت حقوقی مسجد از سوی قانونگذار موجب شده است تا ثبت این نهاد در حین تأسیس با معضلاتی مواجه گردد. برای مثال برخی واقفین و خیرین مسجdsاز با تلقی از مسجد به مثابه «نهادی خصوصی»، به ثبت

1. NON- governmental Organization

۲. ان شاء... در گزارش‌های آتی موضوع شخصیت حقوقی مسجد به تفصیل مورد بحث قرار خواهد گرفت.

وقفنامه در دفاتر اسناد رسمی کفایت می‌کنند و برخی دیگر با عنایت به «موقوفه عام» بودن مسجد، ثبت آن را در زمره وظایف حکومت و به‌طور خاص سازمان اوقاف قلمداد می‌کنند. مجموع دلایل فوق به همراه عدم پیش‌بینی ضمانت اجرای الزام ثبت مسجد در حقوق موضوعه ایران، باعث شده است تا ثبت این مکان مقدس با غفلت مواجه گردد.

۲-۱-۱. عدم تعیین مرجع ثبتی

نکته دیگری که امر ثبت مساجد را با دشواری روبرو می‌کند و طبیعتاً در عمل اطلاع دقیقی از تعداد مساجد کشور حاصل نمی‌گردد، تکرر و تعدد دستگاه‌ها و نهادهای تصمیم‌گیرنده در خصوص مسجد و موازی‌کاری میان آنان است. همان‌گونه که پیش‌تر عنوان شد، اگرچه در ماده (۳۰) قانون ثبت اسناد و املاک به تکلیف متولی و اداره اوقاف مبنی بر ثبت مسجد و اماکن متبرکه اشاره شده است، لکن باید توجه داشت که حین تصویب این قانون^۱ در سال ۱۳۱۰ تنها نهاد متولی ثبت مساجد، اداره اوقاف بوده است، در حالی‌که با برجسته شدن کارکردهای مسجد پس از پیروزی انقلاب، سازمان‌ها و نهادهای متعددی تأسیس و به نحو مستقیم و غیرمستقیم در امر مدیریت و اداره مسجد کشور دخیل شدند. علیرغم اینکه بنابر مصوبه چهل‌وسومین جلسه ستاد پشتیبانی و هماهنگی امور مساجد کشور، تنها مرجع صدور مجوز احداث مساجد در سطح کشور سازمان اوقاف و امور خیریه در نظر گرفته شده است، لکن در عمل شهرداری‌ها، وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، سازمان ملی زمین و مسکن و... در این خصوص با سازمان اوقاف همپوشانی داشته و در نهایت نه بانیان و

۱. قانون ثبت اسناد و املاک کشور مصوب ۱۳۱۰/۱۲/۲۶ کمیسیون مجلس است.

خیرین مسجدساز و نه اشخاص حقوقی مرتبط با ساخت مسجد، تکلیفی نسبت به ثبت آن احساس نمی‌کنند. مضافاً اینکه شایسته بود این مهم در قالب «قانون» موضوعه کشور پیش‌بینی می‌شد.

اخیراً به موجب آیین‌نامه اختصاص شناسه ملی به کلیه اشخاص حقوقی ایران^۱، کلیه اشخاص حقوقی (از جمله دستگاه‌های اجرایی، بخش خصوصی و عمومی) موظف به دریافت شناسه ملی شده‌اند.^۲ شناسه ملی عددی است که توسط پایگاه اطلاعات شناسه ملی اشخاص حقوقی به یک شخص حقوقی اختصاص می‌یابد.^۳ وفق ماده (۱۲) آیین‌نامه مذکور، «تمامی اشخاص حقوقی موظفند طبق برنامه زمانی اعلامی سازمان‌های ثبت‌کننده، فرم درخواست شناسه ملی را تکمیل و همراه اسناد و مدارک لازم که توسط سازمان ثبت‌کننده اعلام می‌شود، به سازمان‌های یاد شده ارائه نمایند». با اجرایی شدن این آیین‌نامه انجام هرگونه معاملات یا دریافت و ارائه خدمات تنها با ارائه شناسه ملی امکانپذیر است.^۴ در حال حاضر ثبت و اختصاص شناسه ملی به کلیه

۱. مصوب ۱۳۸۷/۶/۱۰ هیئت وزیران.

۲. رک: بخشنامه شماره ۲۰۰/۹۰/۳۳۵۱۶ مورخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳ معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی رئیس‌جمهور.

۳. بند «ث» و «ج» ماده (۱) آیین‌نامه اختصاص شناسه ملی به کلیه اشخاص حقوقی ایران مصوب ۱۳۸۷/۶/۱۰ هیئت وزیران.

۴. به همین سبب بود که بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اعلام نمود این امکان فراهم شده است تا تمامی اشخاص حقوقی از جمله مؤسسات و تشکیلات دولتی و بلدی نظیر وزارتخانه‌ها، سازمان‌های دولتی، شهرداری‌ها و نیز دانشگاه‌ها و مساجد... که پیش از این و به موجب بخشنامه شماره ۹۰/۱۹۰۹۵۹ مورخ ۱۳۹۰/۸/۱۴ این بانک از شمول ارائه شناسه ملی به بانک و مؤسسات اعتباری مستثنا شده بودند، براساس سازوکار مربوط و از طریق رابطین اشخاص مشمول، نسبت به اخذ شناسه ملی اقدام نمایند (بخشنامه شماره ۹۱/۷۵۳۲۴ مورخ ۱۳۹۱/۳/۲۷ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران).

مساجد کشور، موقوفات و بقاع متبرکه از طریق سازمان اوقاف و امور خیریه انجام می‌پذیرد.^۱

با این حال از جمله مشکلات موجود در این زمینه، عدم اختصاص شناسه ملی به کلیه مساجد کشور است. به گونه‌ای که آمارهای مربوط به مساجدی که موفق به دریافت شناسه ملی شده‌اند با آماري که از تعداد کل مساجد ارائه می‌شود، متناقض بوده و با یکدیگر اختلاف فاحش دارند. دلایل احتمالی چنین تفاوت فاحشی این است که اولاً تمامی مساجد توسط سازمان اوقاف به ثبت نرسیده‌اند. ثانیاً کلیه مساجد موفق به دریافت شناسه ملی از طریق سازمان اوقاف نشده‌اند. ثالثاً آنچه از رویه و بررسی عملکرد سازمان اوقاف در این خصوص بر می‌آید این است که ظاهراً کارگزاران این سازمان قائل به نوعی اولویت برای مساجد دارای رقبه^۲ می‌باشند. بنابراین تاکنون موضوع دریافت شناسه ملی نتوانسته است چالش آمارهای ثبتی در این حوزه را مرتفع سازد.

۳-۱-۱. مغفول ماندن آمارگیری اماکن دینی و مذهبی در نظام آماری کشور

از دیگر معضلات موجود در خصوص آمارگیری مساجد کشور می‌توان به فقدان کمیته آمارهای دینی و مذهبی در ساختار سازمانی تشکیلات نظام آماری کشور اشاره کرد. توضیح اینکه در کمیته‌های آماربخشی که به‌عنوان یکی از ارکان ساختار مدیریتی نظام آماری کشور برای سازماندهی و انجام فعالیت‌های آماری و انعکاس معضلات وضعیت

۱. بند «ج» اطلاعیه هیئت ماده (۱۶) آیین‌نامه اختصاص شناسه ملی به کلیه اشخاص حقوقی ایران، مورخ ۱۳۹۱/۲/۹، مندرج در پایگاه اطلاع‌رسانی معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی رئیس‌جمهور، معاونت نوسازی و تحول اداری.
 ۲. رقبه عبارت است از واحد ملکی غیرمنقول. هر مسجدی ممکن است دارای یک یا چندین رقبه باشد (رک: بند «۱۸» دستورالعمل مربوط به تعاریف و اصطلاحات مندرج در آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف و امور خیریه، مصوب ۱۳۶۵/۳/۲۷ سرپرست سازمان حج و اوقاف و امور خیریه).

موجود و نیازهای آماری در وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی شکل می‌گیرند، کمیته مستقلی که به سرشماری و اخذ آمار اماکن مذهبی بپردازد وجود ندارد. وانگهی در تعریف اصطلاح سرشماری^۱ نیز تنها به جمع‌آوری اطلاعات در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی مانند نفوس، مسکن، کشاورزی، صنعت، ساختمان، بازرگانی و فرهنگی اشاره شده است.^۲

۲. چالش‌های تعیین سرانه در حوزه مساجد

همان‌طور که پیش‌تر نیز مطرح شد، از جمله محورهای اصلی استفاده از آمار در سیاست‌گذاری‌های توسعه‌ای، از یک سو تعیین اهداف کمی برای چنین سیاست‌هایی و از سویی دیگر کمک به ارزیابی آنها در راستای نیل به اهداف مذکور است. در مورد سیاست توسعه مساجد نیز وضعیت به همین منوال است. در این خصوص تعیین سرانه مسجد - یعنی تعیین این امر که به ازای چه تعداد از جمعیت یا به ازای چه میزان از مساحت جغرافیایی، نیاز به وجود مسجد است - از اهمیت بسزایی برخوردار است. اما در این زمینه نیز دشواری‌هایی وجود دارد که در ادامه به اختصار بدان اشاره می‌شود.

۱. بند «الف» ماده (۱) قانون مرکز آمار ایران مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۰ مجلس شورای اسلامی.

۲. در گزیده شاخص‌ها و نماگرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در تابستان ۱۳۸۸ که توسط مرکز آمار ایران ارائه گردید، ذیل شاخص و نماگرهای فرهنگی تنها به تعداد عناوین و شمارگان کتب و نشریات تألیفی، منتشر شده و ترجمه شده اشاره گردید و به اماکن مذهبی و دینی کمترین اشاره‌ای نشد (رک: مرکز آمار ایران، گزیده شاخص‌ها و نماگرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور تابستان ۱۳۸۸، تهران، مرکز آمار ایران، دفتر ریاست، امور بین الملل و روابط عمومی، ۱۳۸۸، ص ۵۱).

بدون تردید مهمترین کارکرد مسجد یعنی عبادت، در شبستان به مثابه اصلی‌ترین رکن مسجد رخ می‌دهد. از این‌رو طراحان و معماران تلاش دارند تا شبستان مسجد دارای حداکثر کارایی و تناسب باشد و وجه اصلی آن که ایجاد تناسب میان مساحت شبستان با جمعیت نمازگزاران است، رعایت شود. با وجود این امروزه در اغلب مساجد در خصوص نسبت مساحت سرانه هر نمازگزار به شبستان مسجد با دو جلوه متفاوت روبرو هستیم؛ در برخی مساجد، تراکم جمعیت انسانی به حدی گسترده است که ادای نماز را با دشواری روبرو می‌کند و در برخی دیگر، تعداد نمازگزار نسبت به مساحت مسجد به قدری اندک است که عدم حضور مؤمنین و متروکه شدن مسجد را به ذهن متبادر می‌کند. ریشه اصلی این موضوع را باید در عدم تعیین استاندارد مساحت سرانه نمازگزار در شبستان اصلی مسجد و ابعاد آن جستجو کرد. تعیین این استاندارد علاوه بر راهنمایی طراحان و معماران مساجد، به سیاستگذاران و دست‌اندرکاران فرهنگی کشور نیز کمک می‌کند تا برآوردهای واقعی و صحیحی را جهت سنجش میزان توسعه فرهنگی بر اساس جمعیت نمازگزار هر مسجد به دست آورند.

با این حال برآورد دقیق جمعیت نمازگزار با پیچیدگی‌هایی مواجه است. به بیان بهتر تعیین جمعیت نمازگزار نیازمند فرآیندی دقیق‌تر از تعیین جمعیت هر منطقه است. زیرا در این خصوص نمی‌توان از آمارهای حاصل از سرشماری‌های نفوس و مسکن بهره برد. از سوی دیگر تعیین جمعیت نمازگزار به منظور تعیین مساحت لازم برای مسجد در هر منطقه نیز به تنهایی کفایت نمی‌کند، بلکه باید آن جمعیتی از نمازگزاران تعیین گردد که مقیداند تا نماز خود را در مسجد ادا کنند. تنها در این صورت است که بر اساس ضریب

مشخصی از این جمعیت و بهره‌گیری از شاخص‌های مربوط به میزان مساحت لازم برای ادای نماز به ازای هر نفر، قادر به تخمین مساحت لازم برای شبستان خواهیم بود. لازم به ذکر است که استاندارد سرانه هر نفر ۱ متر مربع است^۱ که مستطیلی به عرض ۸۰ سانتی متر (عرض اشغال شده توسط نمازگزار در حالت نشسته) و طول ۱۲۰ سانتیمتر (طول بدن نمازگزار در حالت سجده) می‌باشد.^۲ بنابراین سرانه نفر به‌عنوان مدلول پایه طراحی معماری در طراحی مسجد از اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا شبستان به‌عنوان فضای اصلی مسجد، به واسطه آن تعیین شده و به پیروی از آن سایر فضاهای مسجد نیز مشخص می‌شود.

بدین ترتیب مساحت شبستان مسجد از حاصلضرب تعداد نمازگزاران که بر حسب معیارهای فرهنگی - اجتماعی و تراکم جمعیتی در هر منطقه متفاوت است، در سرانه استاندارد اشغال فضا توسط هر نمازگزار به دست می‌آید. مسئله اساسی در این فرمول تعداد نمازگزاران مسجدی به تفکیک مناطق است که یا آمارهای آن تولید نشده‌اند و یا در صورت تولید، از سوی دستگاه‌هایی که به امر ساخت مسجد می‌پردازند، مورد اعتنا قرار نمی‌گیرند. در کنار توجه به مسئله جمعیت نمازگزار، تعیین مساحت یک مسجد جدید به جمعیتی که سایر مساجد موجود در آن ناحیه در خود جای می‌دهند بستگی دارد. به عبارت دقیق‌تر این مسئله به مساحتی که هر مسجد از منطقه پیرامون خود بر اساس

۱. در بررسی برخی منابع دیگر، پیشنهاد ۰/۶ مترمربع نیز به‌عنوان سرانه نمازگزاران دیده می‌شود. اما بر اساس ارزیابی تن‌سنجی (Anthropometry) مردم ایران، ابعاد ۱۱۰×۷۵ سانتیمتر به‌عنوان سرانه اشغال فضا در مسجد پیشنهاد می‌گردد که بهتر است از سوی معماران و طراحان مسجد و سایر فعالین حوزه مسجد از جمله تولیدکنندگان فرش مساجد رعایت گردد.

۲. برای مطالعه بیشتر رک: عبدالرضا موسوی، سرانه مساحت شبستان، نشریه مسجد، ش ۱۵۳-۱۵۲، ۱۳۸۷.

شعاع دسترسی نمازگزاران مسجدی پوشش می‌دهد بستگی دارد. بنابراین در تعیین تعداد مساجد لازم برای هر منطقه و نیز برای کل استان‌های کشور، ضروری است تمامی ملاحظات فوق رعایت گردد.

۳. راهکارهای تحقق نظام آماری مطلوب در حوزه مساجد

۳-۱. بهره‌گیری از روش آمارهای ثبتي

از جمله شیوه‌هایی که توسط آن امکان جمع‌آوری داده‌ها وجود دارد، ثبت داده‌ها به هنگام وقوع پدیده است. بدین معنی که هر زمان که عملی انجام و داده‌ای تولید می‌گردد، بلافاصله اقدام به ثبت آن کنیم.^۱ از ساده‌ترین و دقیق‌ترین روش‌های آمارگیری در خصوص مساجد نیز استفاده چنین روشی (آمارهای ثبتي) است. بدین ترتیب که پس از صدور مجوز تأسیس مسجد و احداث آن، ثبت مسجد با تمامی اطلاعات و داده‌های مورد نیاز در سازمان ثبت اسناد و املاک کشور انجام پذیرفته و متعاقباً در اختیار مراکز آماری و دستگاه‌های متولی امور مساجد قرار گیرد. از مهمترین ویژگی‌های مهم تولید آمار به روش فوق، سهولت دسترسی، قابلیت ارائه آمار و اطلاعات صحیح و دقیق در کوتاه‌ترین زمان، هزینه‌بر نبودن، صرفه‌جویی در منابع، مستمر بودن تولید آمار و بی‌نیازی از اجرای بسیاری از طرح‌های آمارگیری می‌باشد.

۱. به چنین آمارهایی که بدین ترتیب حاصل می‌شود، آمارهای ثبتي گویند.

۲-۳. شرایط تحقق روش آمارهای ثبتی مسجد

بهره‌گیری از روش آمارهای ثبتی در خصوص مساجد مستلزم تحقق شرایط ذیل است:

۱-۲-۳. تعریف و تبیین دقیق مفاهیم

همان‌گونه که در سطور پیشین مطرح گردید، باید در خصوص مفاهیمی چون اماکن دینی، اماکن مذهبی، مسجد، نمازخانه، حسینیه، تکیه، رقبه، شبستان و... به جهت فقدان تعریف مشخص در حقوق موضوعه، تعریف جامع و کاملی انجام پذیرد تا همه کاربران مختلف تصور یکسان و یکپارچه‌ای از مفاهیم فوق داشته باشند. بدیهی است که این امر باید در قالب تدوین قوانین کارآمد و جامع در حوزه مساجد صورت پذیرد.

۲-۲-۳. ثبت مسجد به هنگام اتمام عملیات احداث

ثبت آمار و اطلاعات باید با وقوع عملیات آن مصادف و همراه باشد. در غیر این صورت ممکن است دچار خطا، فراموشی و یا کاهش دقت گردند. از این رو به نظر می‌رسد بهترین شیوه مشروط کردن صدور گواهی پایان کار به ثبت مسجد باشد. در این صورت هر مسجدی که از شهرداری‌ها گواهی پایان عملیات احداث را دریافت کرده باشد، حتماً قبل از آن در نهادهای ذیربط ثبت شده است.

۳-۲-۳. پیش بینی اشخاص مسئول

عملیاتی نمودن ثبت مساجد کشور جهت احصای تعداد مساجد و اطلاع دقیق از کم و کیف آنان، مستلزم پیش‌بینی اشخاصی (اعم از حقیقی یا حقوقی) است که موظف به ثبت مسجد در مرجع قانونی گردند. از این رو این وظیفه می‌تواند بر بانی، امام یا اعضای هیئت امنای مسجد (به‌عنوان اشخاص حقیقی) و یا مرجع یا مراجع ذیصلاح (به‌عنوان اشخاص حقوقی)

محول گردد. متأسفانه امروزه که گاهماً احداث، تجهیز و نوسازی مساجد صبغه تبلیغاتی به خود می‌گیرد، ضرورت وجود مرجع و نهاد مشخصی در قوانین کشور جهت صدور مجوز بیش از پیش احساس می‌گردد.^۱ از این رو ضروری است قانونگذار با شناخت قواعد حقوقی حاکم بر تأسیس و احداث مسجد، مشخصاً مراجعی را مسئول اخذ مجوز جهت ساخت مسجد و ثبت آن در مرجع ذیصلاح نموده و ضمانت اجرای اداری یا کیفری متناسبی را در صورت عدم رعایت مراتب فوق پیش‌بینی نماید.

۳-۳. رعایت الزامات تعیین سرانه مسجد

در هنگام پردازش و نتیجه‌گیری از آمار تعداد مساجد، توجه به این نکته ضروری است که نباید تعداد و مساحت همه مساجد در نقاط مختلف شهری به یک میزان باشد. از این رو افزایش تعداد مساجد در برخی از نواحی شهری و متقابلاً کاهش آن در برخی نواحی دیگر لزوماً امری مذموم نیست.^۲ برای مثال در برخی از مناطق شهری به دلیل

۱. در قانون برنامه پنجم توسعه تنها به ذکر این نکته بسنده شده است که وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و شهرداری‌ها موظفند در طراحی و اجرای طرح‌های جامع تفصیلی شهری و هادی روستایی و شهرک‌ها و شهرهای جدید الاحداث، اراضی مناسبی را برای احداث مسجد پیش‌بینی و پس از آماده سازی بدون دریافت هزینه و با حفظ مالکیت عمومی و دولتی در اختیار متقاضیان احداث مساجد قرار دهند.

۲. مطابق آمار سال ۱۳۷۵ نسبت پراکندگی اماکن مذهبی کشور در قالب استانی نشان می‌دهد که بجز استان خوزستان، در دیگر استان‌ها تعداد مساجد نسبت به دیگر اماکن مذهبی، بیش از ۵۰ درصد است. همچنان که استان سیستان و بلوچستان با ۹۶ درصد، بالاترین درصد مساجد را نسبت به دیگر مراکز مذهبی خود اختصاص داده است. بنابراین تقریباً هیچ‌گونه رابطه‌ای میان پراکندگی جمعیت و پراکندگی مساجد وجود ندارد. اگرچه در وهله نخست به نظر می‌رسد که وجود مسجد به مثابه نهاد تأمین‌کننده نیازهای اعتقادی، معنوی و فرهنگی همچون دیگر نیازهای بشری، رابطه مستقیم با تعداد جمعیت دارد و بنابراین بیشترین مساجد کشور باید در پرجمعیت‌ترین مناطق کشور باشد، اما بررسی‌ها حاکی از این موضوع مهم است که میان تعداد جمعیت و

وجود مراکز تجاری و اداری متعدد، تعداد افراد خانوار و منازل مسکونی کاهش می‌یابد. بی‌شک در چنین شرایطی ضمن تغییر اساسی تعداد نمازگزاران مرد و زن و خردسال، استقبال نمازگزاران از برپایی نماز جماعت ظهر و عصر به مراتب بیش از نمازهای یومیه صبح و مغرب و عشاء خواهد بود.

از مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت که بهره‌گیری از معیار اندازه‌گیری مسافت طی شده توسط نمازگزار برای دسترسی به مسجد لزوماً در همه موارد صدق نمی‌کند. بلکه ترکیبی از تراکم جمعیتی، سرانه استاندارد اشغال فضا و دسترسی آسان به مسجد می‌تواند ملاک عمل قرار گیرد. همچنین سنجش نسبت میان تعداد مسجد با تعداد جمعیت کل کشور نیز روش مناسبی نیست و احتمال خطا در آن می‌رود. زیرا لزوماً همه مسلمانان ساکن در ایران نسبت به اقامه نمازهای پنج‌گانه در مسجد اهتمام نمی‌ورزند که بدیهی است باید از مجموع آمار کسر گردند.

۴. ملاحظات دیگری در تحلیل سرشماری‌های آماری مساجد کشور

از مهمترین فواید عملی اطلاع جامع از تعداد دقیق مساجد موجود کشور، سنجش میزان تناسب میان تعداد مساجد محله، منطقه، شهر، شهرستان، استان و کشور با جمعیت و ساکنین آن است.

طبیعی است آنچه که در سیاست توسعه مساجد مورد تأکید است، توسعه تعداد و مساحت مساجد در سطح کشور است. اگرچه در سال‌های اخیر به درستی بر ضرورت

پراکندگی مساجد کشور، رابطه مستقیمی وجود ندارد (برای مطالعه بیشتر رک: حمیدرضا میرمحمدی، پراکندگی جغرافیایی مساجد کشور (در قالب استانی)، نشریه فرهنگ، مسجد، ش ۴۹، صص ۵۹-۵۷).

احداث و توسعه مساجد و رعایت تناسب و همگونی میان جمعیت کل کشور با مساجد فعال تأکید شده است، اما نکته حائز اهمیت ضرورت تصحیح این دیدگاه نزد برخی از سیاستگذاران فرهنگی کشور است که لزوماً افزایش و توسعه فیزیکی و سخت‌افزاری مساجد با افزایش تعداد نمازگزاران مسجدی و توسعه فرهنگی کشور برابر نیست. به عبارت دیگر کاهش تعداد نمازگزاران در برخی از مساجد کشور ریشه در موضوعات فرهنگی و اجتماعی دیگری دارد که علاج آن را باید در جای دیگری جدا از افزایش مساجد جدیدالاحداث جستجو کرد. وانگهی در حال حاضر بسیاری از مساجد کشور با فقدان امکانات نرم‌افزاری و سخت‌افزاری مواجه هستند که پیشنهاد می‌شود بخشی از هزینه‌های کلان برای ساخت مساجد در نقاطی که بعضاً بدون اعتنا به پراکنش جمعیتی با کثرت مسجد روبرو می‌باشند و یا کمک‌های نقدی نهادهای مختلفی که مسئولین برخی مساجد بدون هیچ‌گونه ضرورتی صرف توسعه و تجهیز تجمعاتی مسجد می‌نمایند، به عمران و آبادانی مساجد موجود کشور اختصاص یابد. به دیگر سخن، تنها توسعه یا بهسازی فیزیکی مساجد و تأکید بر ساخت و احداث مساجد جدید راهکار حل معضلات دینی و فرهنگی جامعه نمی‌باشد و همچنان‌که مساجد جدیدالاحداث و تجهیز آنان از اهمیت بسزایی برخوردار است، ساماندهی بهبود وضعیت مدیریت و اداره مساجد فعلی نیز حائز اهمیت است. تا زمانی که نحوه مدیریت و اداره مساجد کشور با پرسش‌ها و چالش‌های متعددی روبروست و دستگاه‌های متعدد با یکدیگر همپوشانی کارکردی داشته و مرتباً شاهد ارائه طرح یا پیشنهادی جدید جهت تصویب در مراجع ذیصلاح از سوی نهادهای مختلف در رابطه با مدیریت مساجد می‌باشیم، ساخت مسجد نه تنها راهگشای معضلات فرهنگی و مذهبی جامعه نخواهد بود، بلکه ممکن است سردرگمی و

نارضایتی مؤمنین را به جهت سوءمدیریت سبب گردد. برای مثال بنا برگزارش معاونت ساختمانی مرکز رسیدگی به امور مساجد در سال ۱۳۸۵، عملیات ساختمانی حدود ۱۵ درصد از مساجد استان تهران به شکل نیمه‌تمام رها شده است که دلیل عمده آن عدم هماهنگی میان مسئولین اجرایی ارزیابی شده است. همچنین برخی از مساجد جدیدالاحداث نیز به دلیل عدم رعایت نقشه‌های شهرسازی، در طرح‌های عمرانی شهرداری قرار گرفته‌اند که بدیهی است صدور جواز تخریب یا عدم آن در هر دو حالت پیامدهای منفی در پی خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

آمارگیری از مساجد به خودی خود هدف نهایی نیست، اما بدون تردید اهمیت برخوردار از نظام آماری جامع و صحیح جهت هدایت، سیاستگذاری فرهنگی و مدیریت مساجد کشور بر کسی پوشیده نیست. این مهم زمانی قابل تحقق است که معضلات نظام آماری مساجد مرتفع و ساختار آن مطلوب و روزآمد گردد. از عدم انجام تکلیف ثبت مساجد در مراجع ذیصلاح قانونی به دلیل ابهام در وضعیت حقوقی مساجد، فقدان کمیته‌های آمارگیری از اماکن دینی و مذهبی در ساختار سازمانی تشکیلات نظام آماری کشور و عدم تعریف و تبیین مفاهیم تخصصی در حوزه اماکن دینی و فرهنگی به عنوان مهمترین چالش‌های آماری مساجد یاد گردید که نتیجتاً غیرهدفمند بودن، موردی بودن، نامنظم بودن و چندگانگی و تعارض میان آمارهای مأخوذ از مساجد توسط دستگاه‌های اجرایی مختلف را در پی خواهد داشت. از این رو به نظر می‌رسد بهره‌گیری از روش آمارهای ثبتي، الزام به اخذ صدور مجوز جهت ساخت مسجد و

پیش‌بینی ضمانت اجرای اداری یا کیفری در صورت عدم ثبت مساجد و اخذ شناسه ملی در مراجع ذیصلاح از مهمترین راهکارهای برون‌رفت از مشکلات فوق است. ضمناً به‌منظور تعیین دقیق اهداف کمی برای سیاست توسعه مساجد ازسویی و ارزیابی اقدامات صورت گرفته توسط دولت‌ها در راستای آن اهداف ازسوی دیگر، ضروری است تعداد مساجد لازم‌الاحداث برای هر منطقه و به‌تبع آن کل کشور تعیین گردد. تعیین این امر ضرورتاً نیازمند تعیین سرانه فضای لازم برای هر نمازگزار مسجدی در هر منطقه به شکل جداگانه است. وانگهی پراکنش جغرافیایی یکسان مساجد در مناطق شهری، برابری مساحت کلیه مساجد بدون توجه به توزیع جمعیت و نیز بهره‌گیری از معیار اندازه‌گیری مسافت طی شده توسط نمازگزار تا دسترسی آسان به مسجد لزوماً امری صواب نبوده و امکان بروز خطا در محاسبات را محتمل می‌سازد. ازاین‌رو در خصوص تعیین مساحت شبستان مسجد، فرمول مجموع حاصلضرب تعداد نمازگزاران در هر منطقه (منطبق با معیارهای فرهنگی - اجتماعی و تراکم جمعیتی) در سرانه استاندارد اشغال فضا توسط هر نمازگزار (بر حسب ارزیابی تن‌سنجی) پیشنهاد گردید. تحقق این مهم گرچه نیازمند طی فرآیند پیچیده‌ای از پژوهش‌های آماری، جغرافیایی، جامعه‌شناختی و مطالعات شهری است، اما به‌دلیل نیل به اهداف کمی سیاست توسعه مساجد بسیار ضروری است. امری که هم‌چنان در دستگاه‌های متولی ساخت مسجد مغفول مانده است.

بنابراین سیاست توسعه مساجد در برنامه‌های توسعه ایران (ازجمله برنامه ششم توسعه) باید در ابتدای امر منطبق بر سازوکارهای قانونی و کارآمدی باشد که عواملی چون تعیین سرانه شبستان مسجد، تهیه نقشه آمایش سرزمینی مساجد، پیش‌بینی

ضمانت اجرا در صورت عدم ثبت مسجد، تبیین شخصیت حقوقی مسجد و ساماندهی مدیریت مساجد کشور را لحاظ کرده باشد.

منابع و مأخذ

الف) مقاله‌ها

۱. موسوی، عبدالرضا. سرانه مساحت شبستان، نشریه مسجد، ش ۱۵۳-۱۵۲، ۱۳۸۷.
۲. میرمحمدی، حمیدرضا، پراکندگی جغرافیایی مساجد کشور (در قالب استانی)، نشریه فرهنگ، مسجد، ش ۴۹.

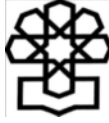
ب) گزارش‌ها

۳. گزارش نظرسنجی از نمازگزاران مساجد تهران در خصوص برپایی نماز جماعت و حضور در مسجد، مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مورخ ۱۳۸۸/۳/۱۱.
۴. گزیده شاخص‌ها و نماگرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور تابستان ۱۳۸۸، تهران، مرکز آمار ایران، دفتر ریاست، امور بین‌الملل و روابط عمومی، ۱۳۸۸.
۵. گزارش تعداد و وضعیت مساجد استان تهران، واحد اطلاعات و آمار مرکز رسیدگی به امور مساجد استان تهران، اردیبهشت ماه ۱۳۹۰.

ج) قوانین و مقررات

۶. سیاست‌های کلی جمعیت براساس بند «۱» اصل یکصدودهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۹۳/۲/۳۰.
۷. قانون ثبت اسناد و املاک کشور، مصوب ۱۳۱۰/۱۲/۲۶ کمیسیون مجلس.
۸. قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱/۲/۱۳ کمیسیون مجلس.
۹. قانون مرکز آمار ایران مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۰ مجلس شورای اسلامی.
۱۰. قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۹۰)، مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۲۵ مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۱۱. آیین‌نامه اختصاص شناسه ملی به کلیه اشخاص حقوقی ایران مصوب ۱۳۸۷/۶/۱۰ هیئت وزیران.

۱۲. بخشنامه شماره ۹۰/۱۹۰۹۵۹ مورخ ۱۳۹۰/۸/۱۴ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۱۳. بخشنامه شماره ۲۰۰/۹۰/۳۳۵۱۶ مورخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳ معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی رئیس جمهور.
۱۴. بخشنامه شماره ۹۱/۷۵۳۲۴ مورخ ۱۳۹۱/۳/۲۷ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۱۵. دستورالعمل مربوط به تعاریف و اصطلاحات مندرج در آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف و امور خیریه، سرپرست سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، ۱۳۶۵/۳/۲۷.
۱۶. اطلاعیه هیئت ماده (۱۶) آیین‌نامه اختصاص شناسه ملی به کلیه اشخاص حقوقی ایران، پایگاه اطلاع‌رسانی معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی رئیس‌جمهور، معاونت نوسازی و تحول اداری، ۱۳۹۱/۲/۹.

شماره مسلسل: ۱۳۹۳۴

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: چالش‌های نظام آماری مساجد و راهکارهای برون‌رفت از آن پیشنهادی برای برنامه ششم توسعه

نام دفتر: مطالعات فرهنگی (گروه فرهنگ عمومی و ارشاد و تبلیغ اسلامی)

تهیه و تدوین: کیوان صداقتی

ناظر علمی: سیدعلی کشفی

متقاضی: معاونت پژوهش‌های اجتماعی - فرهنگی

ویراستار تخصصی: _____

ویراستار ادبی: _____

واژه‌های کلیدی:

۱. مسجد

۲. آمار

۳. ثبت

۴. سرانه

۵. شخصیت حقوقی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۳/۷/۲۳